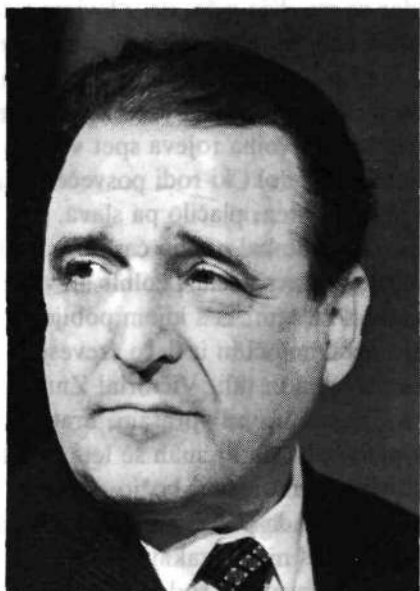

Janez
Menart

Srednjeveške pridige in balade

Leta 1973, ko je minevalo petsto let od prvega kmečkega upora na Slovenskem, je v počastitev jubileja izšel pri Cankarjevi Založbi v Ljubljani epski venec »Srednjeveške balade«, napisan na motive iz tega pomembnega obdobja slovenske zgodovine. Vendar pa je pri tem šlo le za priložnostno jubilejno izdajo še nedokončane literarne zamisli. Pesmi naj bi predstavljale namreč le sestavni del tedaj – in še zmerom

– nenapisanega epa *Krvava rihta*; bilo pa jih je le nekako polovico od načrtovanega števila. V zadnjih petnajstih letih so postopoma nastale še preostale in se kljub nenapisanemu epu, katerega sestavni del naj bi bile, zaokrožile v samostojno literarno stvaritev, katere namen je razprostrti pred bralcem pisano paleto življenja slovenskih dežel med srednjim vekom in renesanso.

Epski venec sestavlja 45, med Prolog in Epilog uokvirjenih balad in pridig, časovno razporejenih v zgodovinskem zaporedju. Pesmim, ki bodo bogato ilustrirane izšle v lepotni izdaji še letos pri Cankarjevi založbi v Ljubljani, je dodana daljša spremna beseda o epskem pesništvu pri Slovencih in o nastanku knjige. Sledijo ji podrobna pojasnila k pesniškim besedilom, namerno napisana tako, da tudi sama zase predstavljajo zanimivo obujanje slovenskega zgodovinskega spomina.

(Za to revijalno objavo so pojasnila k pesmim skrajšana na najnujnejše podatke, namenjene le boljšemu razumevanju.)

Pripis uredništva: S pričujočo objavo se pridružujemo čestitkam ob pesnikovi šestdesetletnici. Tu objavljene pesmi so iz zbirke *Srednjeveške pridige in balade*, v redni zbirki Prešernove družbe za leto 1989 pa bo pod naslovom *Stihi mojih dni* izšel obsežen izbor iz celotnega Menartovega pesniškega opusa.

PRIDIGA
o bojni slavi
in peti
božji zapovedi

Ljubi bratje v Gospodu! Ko zrete me s culo beraško, iti od praga do praga, morda si med vami kdo misli: »Glej si ga, kak silak! Ta zlahka bi pas frančiškanski menjal za meč in oklep in služil si kruh med žolnirji!« Res je in vendar ni res. Kje piše, da v levjem telesu zmerom je levje srce? Pa *strah* mi na vojno ne brani. Tisto, kar brani mi v boj, je božji ukaz 'Ne ubijaj!' Vsem ta zapoved je znana, a svet jo nenehno prelamlja. Spor se iz spora kotí in vojna rojeva spet vojno – zmerom se najde kak vzrok, ki rodi posvečene namene, cilje, ki zanje je bôj částen, plačilo pa slava. Toda, bratje predragi, le kaj naj bo částnega v klanju? Kakšno, le kakšno si slavo zasluži žolnir ali vitez, kmet ali ropar, ki z mečem, ki s kijem pobije človeka, stre mu lobanjo, iztakne oči in izvleče črevesje, pôtlej pa skače po njem in tuli 'Victoria! Zmaga!' Kakšno junaštvo je v tem, vas vprašam, bratje v Gospodu, da se potem z njim bahá po krčmah še leta in leta? Kaj je velikega v tem, ubiti stvar božjo, ki hodi, jé, govori in se smeje – da pôtlej brez haska segnije? Vsak mesar je boljši od njega; zakaj ta ubija, ker ga določil je Bog za tó, da rod se ohranja. Bog, ki ustvaril je vse, le Bog je vladar nad življenjem; mi smo njegove stvari, narejene po Njega podobi; torej ubija Boga divjak, ki ubije človeka! To naj zapomni si vsak, ki mika ga viteška slava! Bolje je iti od vrat do vrat za vbogajme prosit, kot pa živeti v razkošju od ropa in vojnega plena. Vzor vam bodi patron naš, sveti Frančišek, on, ki je ljubil Boga, človeka in božjo naravo – vse, kar ustvaril je Bog. In on je učil: Ne ubijaj! Pomnite to! In slava Gospodu na vekomaj! Amen.

TABOR
1483

Z zvonika kmet na straži zre skozi rani svit na britof, na tri turne in na obrambni zid. Iz razsvetljene cerkve odmeva že vso noč »Marija, Mati Božja, oj, prid' nam na pomoč! Odreši nas pred Turkom, ozri se dol' na nas, pomagaj nam, Marija, v ta strašni vojskin čas!« Okoli cerkve v svitu trop ovc, krav in volóv

privezanih za križe smukljá plevel z grobov.
Po móstovžih pri linah sloné, sedé, čepé
z mušketami ob sebi izmučeni možje.
Izza obzidja s hriba tri dni in dve noči
že zro, kako v dolini vsevprek goré vasi.
In tudi prav do semkaj, pod tabor, prej ta dan
se dvakrat je prijalgal oprezovat pesjan.
Pod njimi, tik pred turnom, je majhen travnat log,
na njem razkrečen Turek leži ves žolt in tog.
Okoli njega hrza in z nôgo koplje v tla
bosanski konj; proč noče, prijeti se ne dá.
Popoldne je prihropla od spodaj iz vasi
Kristinca iz Podloma, prav z zadnjimi močmi,
za njo na konju Turek in skoraj jo že ujel,
že zgrabil jo za kito – a vtem zašel pred cev.
Telebnil je iz sedla, s petámi ril ob tla
in rjul: »Jebénti bôga!«. A moč mu je pošla.
Čez čas, ko se po strelah je že polegel krik,
natrato je zajezdil drug turški konjenik.
Pogledal je, obrnil in spustil se v galop
in prej kot se prekrižáš, jih z njim je bil cel trop.
Objezdili so tabor. Potem so z vso močjo
napadli proti vratom. In znova. A ni šlo.
Radí bi vsaj mrliča. Zaman. Preklinjajoč
in z ranjenci odšli so, prej kot je legla noč.
Kristinca pa med jokom je izjecljala vest:
Kdor ni bil dosti uren in padel jim je v pest
– tako kot jim je ona – te zvezanih so rok
kakor živino zgnali na štrikih v svoj ostrog,
da odženo jih v Bosno. Kdor pa je bil bolan,
prestar, premlad – vse take poklal je játagan.
A pobčke in dekletca, vse trde od strahu
zavézali so v žaklje od nog pa do vratu.
In hujši kot požigi in klanje bil je jok,
teh glavíc dva dni v žakljih zvezanih otrok ...
Za taborskim zidovjem sloné, sedé, čepé
in budni spé od gneva izčrpani možje.
Pod hribom v ranem svitu osmánski je ostróg,
v njem zvezani rojaki in mili jok otrok.
In v grlu žolč jih dere, da zrejo te zveri,
pa nimajo orožja ne vodstva ne moči.
Zato ne dajo trupla. Naj pes tu noč in dan

pred njimi crknjen gnije, od pušk zavarovan,
da v gnoj in sluz razpade, da v nič se izsmradi
in mu potem lisice raznesejo kosti.

Z zvonika kmet zakliče: »Hej, pazite, možje,
od Cêrovega semkaj pesjanska banda gré!«
In spet doni iz cerkve: »... ozri se dol' na nas,
pomagaj nam, Marija, v ta strašni vojskin čas!«

POGREB
1589

Na britofu ljubljanskem medlí poletni dan,
med križi in med kamni ves mestni stan je zbran.
Mrlič leži v povojih, pod desko so vrvi,
ob vzglavju vdova v črnem odsotno v grob strmi.
Pri vznožju iz agénde je predikant prebral,
kako od mrtvih Lazar je po Gospodu vstal.
Zdaj gre v tišini žalni s pogledom vseokrog
in slednjič mirno reče: »Takó je hôtel Bog.
Zakaj takó je hôtel, le On ve, ki ve vse.
A mi po srcu vémo: tak človek ne umre.
Slovenska Cerkev joče: odhaja učenik.
Vendâr za njim Slovencem ostaja *knjiga knjig*.
In z njo on sam ostaja; saj bil je eno z njo;
njej dal je vse življenje, dal dušo in telo.
Odkar je v Tübingenu še mlad postal sholar,
imel ves čas pred sabo je eno samo stvar.
Ne levo in ne desno ni gledal, le vsevdilj
naprej, naprej, kjer v dalji blestel njegov je cilj.
In ko ga je dosegel, je rekel: ,Moja pot
na svetu je končana. Zahvaljen, o, Gospod!
Zahvaljen še za milost, da Trubarja oči
ugledale so delo vseh mojih živih dni;
in da ga je dočakal magister Bohorič,
ki me učil je brati, ko bil sem še fantič.
Le kam bi še puščica, ki jo izproži lok
in že zadene tarčo na sredo v črni krog?
Kar je še dni pred mano, sto let ali en dan,
nič več me ni strah smrti, gospod Felicijan!
Tako mi je govoril. In jaz sprašujem vas
zdaj ob njegovem grobu: Le kdo še izmed nas
kot on je čas izrabil, zato da obvelja
prerokov glas ,Vsak jezik slavil bo čast Boga!‘?

Spustimo truplo v jamo, a njega sprejmi Bog
 v nebo, kjer nanj že čaka njegovih pet otrok.
 Nihče ne bo več nosil imena *Dalmatin*,
 a Biblija slovenska mu večno bo v spomin.
 Molimo zdaj za njega in vse, ki spijo tod,
 potem pojdemo z Bogom vsak svojo zemsko pot!«
 Odšli so že pogrebci, grobarji že odšli,
 ob grobu le še vdova kot črn kip stoji.
 Ta knjiga – njeni listi, stotisoči besed –
 ji vzela je življenje, odnesla srečo let...
 Ne misli nanjo. Misli na svojih pet otrok
 in na moža, ki k sebi jih vzel je dobri Bog.
 Za njo šent Peter v zarji zlati blesteči križ.
 Nad križem med zvezdami je srečni paradiž.

PRIDIGA
 o eni sami pravi
 sveti veri
 1598

V Bogu pozdravljeni, verniki svete katoliške Cerkve –
 žal, moram reči takó, ne pa le ‚verniki‘! Žal!
 Satan zdaj lazi po kranjski deželi; tu v mestu Ljubljani,
 tu pa si vrag je izbral svoj luteranski brlog.
 Daleč prišli smo, prav res, da vernika moraš iskati
 sredi belega dne z léhterno vsènaokróg.
 Kamor pogledaš, povsod sami štíftarji in luterani,
 anabaptísti vseh vrst, vmes pa še kak kalvinist!
 Dá, in celó zwinglijánec! Če bičarske nore golazni
 niti ne kličem v spomin! Sama brezverska svojat!
 Vse bi odpravili radi – ta papeža, drugi cesarja.
 Maše in davke. Oblast. Vero. Stanóve in red.
 Vsak bi po svoje meštrál, vsak vladal po svoje in môlil,
 kot da človeku sta cilj Bábilon tú, tam pekèl.
 Vèndar pekèl bo nastal že tukaj, že tukaj na svetu,
 kajti poganski nered turški sovrag bo končal.
 Kamor pa ta pridivja, tam nastane pekèl že na svetu –
 handžar prinaša le kri, ogenj in sužnost in smrt.
 Tega pa niti naš cesar ne papež ne bosta pustila!
 Kjer ne pomaga razum, bič naj ljudi podučí!
 Česar ni mogel storiti pokojni nadvojvoda Karel,
 storil zdaj sin bo njegov, mladi naš knez Ferdinand.
 To, kar je storil doslej, bilo je le zarja pred dnevom,
 jutro bo šele prišlo, sonce pregnalo temò.
 Trdno oprt na pravico, da ‚kogar oblast – tega vera‘

vrnil na stáro bo vsè, vsè luterane izgnal.

Plemstvo in mesta in trge uklonil pod svojo bo-voljo,
ena le vera bo spet, ena bo svetna oblast!

Komur ni všeč, naj odide v izgnanstvo! Že to je zanj milost:
prava bi kazen bila ogenj grmade in meč!

»Ako se mojim očem dozdeva, da vidijo bélo,
tisto je črno takoj, ko me to Cerkev uči.«

To je zapisal naš véliki sveti Ignacij Loyóla,
ki v izveličanje dúš jè ustanovil naš red.

Pravi sin Cerkve ravnaj se po tem zveličavnem izreku!

Vera, poslušnost samó vóditá dušo v nebo.

Verniki, pójdite vase in pomnite moje besede!

(Listke, da tú ste bili, mežnar bo zunaj pobral.)

POJASNILA

PRIDIGA o bojni slavi in peti božji zapovedi.

Za časa turških vpadov so bili frančiškani sicer vneti pridigarji za boj proti Turkom, toda v bistvu je bil njihov red prežet s čustvi skromnosti, dobrote, skrbi za preprosto ljudstvo in z ljubeznijo do narave. Razcvet frančiškanskega reda je kmalu uničilo luteranstvo, ki je besno napadalo vse vrste menihov kot zjedalce in brezdelneže. **s culo beraško** – prvi frančiškani so se preživljali z naprošenimi darovi, kot berači. **med žolnirji** – v najemniški vojski. **sveti Francisek** – (s pravim imenom Giovanni Bernardone), 1181–1226, rojen v Italiji v Assisiju, svetnik, ustanovitelj beraškega reda, po vzoru katerega so nastali vsi trije minoritski redovi.

TABOR. Tabori so bili utrdbе, ki so jih v petnajstem in šestnajstem stoletju, v času najhujših turških vpadov, gradili slovenski kmetje, da bi si pred sovražniki zavarovali vsaj golo življenje. Najpogosteje so take utrdbе nastale okrog te ali one cerkve na teže dostopnem kraju, redkeje pa tudi v povezavi z gradovi ali pa celo povsem samostojno. Tipičen slovenski tabor, ki je nastal okrog kake cerkve, je sestavljalo obzidje s strelnimi linami in obrambnimi stolpi, včasih dodatno zavarovano še z jarkom, nasipom ali dviznim mostom. Stolpi so poleg sami obrambi rabili tudi skladiščenju hrane in orožja. Takih bolj ali manj utrjenih taborov je na slovenskih tleh nastalo kakih tristo.

Po mostovžih – leseni hodniki vzdolž notranjih zidov, namenjeni branilcem. **bosanski konj** – pasma majhnih konj, ki so jih uporabljali Turki, ker so bili zelo primerni za ježo po strmih in gozdnatih pokrajinah. **iz Podloma** – vasica blizu vasi Cerovo pri Grosupljem. Na hribu, kakega pol kilometra od vasi stoji tabor, edini skoraj v celoti ohranjen tabor v današnji Sloveniji. (Za balado sem izbral prav tega, ker je to, da še danes stoji, najboljši dokaz, da ga Turki niso zavzeli). **jo zgrabil že za kito** – ta zgodba je iz izročila vasi Podtabor pri Podbrezjah. Po tem ljudskem izročilu je janičar dekle na samem vohu v tabor že držal za dolge kite, pogumen branilec pa ji je kito odsekal z mečem in za dekletom dvignil most. Da ne bi bila stvar preveč romantična, sem jo zasukal v bolj stvarno smer. **»Jebemti boga!«** – Med turškimi četami, pretežno pa manjšimi oddelki in tolpmi, ki so hodile ropat po Sloveniji, je bilo le malo pravih Turkov. V glavnem so ta krдела sestavljali pomuslimanjeni prebivalci Bosanskega pašaluka. Prava, redna turška armada ni nikdar stopila na slovenska tla. **kakor živino zgnali itd.** – Zgodbe o krutosti turških tolp nikakor niso pretirane, čeprav človek nehotе pomisli, da si jih je post festum izmislila ljudska domišljija. O turškem divjanju priča med drugim na primer tako imenovana Avstrijska kronika koroškega župnika Jakoba Unresta, ki je živel v tistem času in razne strašne dogodke sproti zapisoval. **ostrog** – starejša beseda za taborišče. **jatagan** – kratek, zavit turški meč. **osmanski** – mohamedanski, turški. **pesjanska banda** – Turkom so pravili pesjani, volkovi, zveri, malharji, neverniki, dedni sovražniki in podobno.

POGREB. Protestantски pisec Jurij Dalmatin se je rodil v Krškem leta 1547, v ubožni obrtniški družini. Adam Bohorič, njegov učitelj v domačem kraju, mu je s pomočjo Primoža Trubarja omogočil, da je v Tübingenu na Nemškem doštudiral protestantsko teologijo. Po končanem šolanju se je leta 1572 vrnil v Ljubljano, kjer je deloval kot stanovski predikant, nadzornik stanovske šole in slednjič tudi kot vizitator, to je glavni nadzornik protestantske Cerkve na Slovenskem. Umrli je 31. avgusta 1589 v Ljubljani in bil pokopan na pokopališču pri cerkvi sv. Petra v tedanjem predmestju Ljubljane. Izdal je več protestantskih cerkvenih knjig, med drugimi predvsem še svoj lastni prevod Biblije, to je celotnega Svetega pisma stare in nove zaveze, ki je postal osrednja slovenska knjiga za dve nadaljnji stoletji in temelj slovenskega knjižnega jezika. **ves mestni stan** – znaten del ljubljanskega meščanstva, zlasti še njegova vodilna plast, je v tem času izpovedovala protestantsko vero. **ob vzglavju vdova** – Dalmatinova žena Barbara je preživela moža najmanj za dve leti. V Ljubljani ji je za njim ostala majhna družinska hiša. **iz agende** – agenda je bila protestantski priročnik, kako opravljati verske obrede. V slovenščini jo je izdal prav Jurij Dalmatin, in sicer v Wittenbergu leta 1585. **predikant** – protestantovski duhovnik, pridigar. Pesem predvideva, da naj bi bil pogrebne molitve opravil Trubarjev sin Felicijan, rojen ok. 1555 v Kemptenu, od leta 1581 živeč v Ljubljani, sprva kot nemški, štiri leta zatem tudi že slovenski pridigar. **knjiga knjig** – pogostoma uporabljano poimenovanje za Biblijo. Dalmatinov slovenski prevod je izšel leta 1584 v Wittenbergu. **da Trubarja oči** – Trubar je izid Biblije še doživel, umrl je namreč dve leti po njeni izdaji. **magister Bohorič** – Adam Bohorič, rojen okrog 1520, Dalmatinov mladostni učitelj in poznejši sodelavec, je bil takrat še živ. Jezikovno je pregledal vse Dalmatinove prevode. Pri nastanku Biblije je tudi neposredno sodeloval, z Dalmatinom je namreč v Wittenbergu skrbel za njen natis in pomagal pri korekturah. **prerokov glas** – citat je iz preroka Izaije; v latinščini naveden na naslovni strani Trubarjevega Abecedarija. **njegovih pet otrok** Dalmatinu je umrlo vseh (verjetno) pet otrok, dva fantka in tri deklice. **šent Peter** – šentpetska cerkev v Ljubljani.

PRIDIGA

o eni sami pravi sveti veri

Protestantizem, ki se je začel razširjati po slovenskih krajih okrog leta 1530, je v nekaj desetletjih zajel v svoje novoversko gibanje domala vse plemstvo in pretežno večino višje in srednje meščanske plasti. Avstrijski vladarji, zmerom prepričani katoličani, so se proti novi veri borili že od vsega začetka. Zaradi turške nevarnosti pa so imeli vezane roke in so morali popuščati tako plemstvu, ki je predstavljalo pomembno vojaško moč, kot, še bolj, deželnim stanovom, ki so po tedanjih zakonih odobravali davke za vladarjeva vojna podjetja. Med vsemi vladarji je bil proti njim najbolj nemočen in po sili popustljiv nadvojvoda Karel (vladal od 1564–1590). Toda ko je nekaj let po Karlovi smrti prišel na oblast njegov sin Ferdinand II., so se stvari začele zelo hitro spreminjati v škodo protestantov. Ferdinanda II. so namreč vzgojili jezuiti, bojevito katoliški meniški red, kateremu je že njegov oče Karel zaupal vse šolstvo v svojih deželah ter dal v Gradcu že leta 1572 zgraditi jezuitski kolegij, ki je leta 1586 prerasel v univerzo. Med drugimi je tam doštudiral tudi Tomaž Hren, ki je leta 1597 postal ljubljanski škof in eden najhujših preganjalcev lutrove vere. V Ljubljano pa je jezuite poklical že njegov prednik škof Janez Tavčar in poskrbel, da so v njej leta 1596 ustanovili jezuitski kolegij in naslednjo pomlad že začeli pridigati in poučevati. Med prvimi štirimi jezuiti, dvema Nemcem in enim Francozom, je bil tudi Slovenec pater Nikolaj Koprivec. Ta bi lahko imel to pridigo.

sami štiftarji – (Beseda prihaja od nemške besede *die Stiftung* = ustanova; v tej zvezi cerkev, kapelica, špitalič ali kaka druga dobrodelna ustanova, zgrajena največkrat s posebnim ustanoviteljevim namenom; na primer za pokoj duše, za odvrnitev nesreče, za odkupitev od kakega greha in podobno). Štiftarji so bili privrženci verske sekte, ki so se jih glede na razne značilnosti prijala tudi imena skakači, zamaknjenci ali bičarji. Oblast jih je preganjala, zapirala, jih pošiljala na galeje, požigala njihove kapele, kdaj pa kdaj pa tudi pokončevala. A pravega uspeha ni bilo. **anabaptisti** – prekrščevalci – verska sekta anarhistične smeri, od vseh zakramentov so priznavali samo krst, a ne tistega pri rojstvu, temveč kasnejšega, ponovnega, ki ga človek sprejme iz spoznanja pravega Boga; zato so ljudi ponovno krščevali, odtod tudi njihovo ime. **kalvinist** – privrženec švicarskega verskega reformatorja Jeana Calvina (1509–1564), ki je učil, da Bog človeka že ob rojstvu vnaprej izbere med izvoljene ali neizvoljene. Skupaj z dvajset let starejšim švicarskim reformatorjem Ulrichom Zwinglijem, ki je bil še bolj protika-

toliški kot sam Luter, sta ustanovila tako imenovano reformirano cerkev. Trubarju so sicer očitali zvinglijanstvo, sicer pa kalvinizem pri nas ni pognal korenin. Pridigarja v pesmi pač malo zanese, da grešnim ljubljanskim luterancem pripiše vse brezverske pregrehe, za katere je kdaj slišal. **stanove** – deželne stanove, poleg vladarja najvišjo oblast v kaki vojvodini. **Babilon** – zmeda. **“kogar oblast – tega vera”** – brat Ferdinandovega deda cesarja Ferdinanda I, cesar Karel V. je po dolgem bojevanju s protestanti leta 1555 sklenil v Augsburgu verski mir, ki je temeljil na načelu, da ima vsak vladar pravico v svoji deželi določati obvezno veroizpoved svojih podanikov (cuius regio, illius religio). Ferdinand II. je zatem v nekaj letih res izgnal vse, ki niso hoteli nazaj v katoliško vero ter povsem zatrl protestantizem v svojih dednih deželah. **Ignacij Loyola** – (1491–1556), španec, ustanovitelj jezuitskega reda, ki ga je papež Pavel III. odprelil kot »bojujočo se Cerkev«. V redu, ki se je posvetil predvsem šolstvu in misijonarstvu, je vladala brezprizivna pokorščina. Navedeni izrek je Ignacij Loyola zapisal v knjigo svojih razmišljanj. **listke itd.** – protireformatorji so vernike disciplinirali tudi s tem, da so ti morali ob izpolnjevanju svojih verskih dolžnosti oddajati za to vnaprej razdeljene kontrolne listke, s čimer so dokazali, da so izpolnili svojo dolžnost.